

Schaffer Kálmán nyugdíjas, Hács.

Schiszler János állami gazdasági dolgozó, Hács.

DÉGI ZOLTÁN

A TULAJDONNÉV \Rightarrow KÖZNÉV "SZÓFAJVÁLTÁSOKRÓL"

Leíró és történeti nyelvtanaink többsége a szófajváltások között, a szófajváltások kapcsán említi és tárgyalja azokat a folyamatokat, amelyeket a "tulajdonnevek köznevesülése", illetve a "köznevek tulajdonnévvé válása" néven szokás számon tartani¹ /MMNyR. I, 199; MNyT. 200; stb./. Ez a tény, illetve a mögötte álló nyelvészeti hagyomány a következő feltételezésen alapul: 1. A tulajdonnév kategóriája a magyar nyelv rendszerének, azaz létezése nyelvészeti eszközökkel kimutatható, bizonyítható a nyelvben. 2. A tulajdonnév s z ó, és mint ilyennek, van szófaja. 3. A Káin \rightarrow kaján, illetve a kovács \rightarrow Kovács folyamatok során a kérdéses szavak szófajával történik valami. - Helyesek-e ezek a feltételezések?

1. Az /l/-es feltételezés annyira természetesnek és magától értetődőnek tűnik, hogy ezt eddig még csak egyetlen tanulmány vizsgálta: BARABÁS - KÁLMÁN - NÁDASDY: Van-e a magyarban tulajdonnév? /NyK. 79: 135-55/. A cikk gondolatmenete röviden és bizonyos kiegészítésekkel a következőképpen összegezhető:

A/ A tulajdonnév nem a főnév egy alosztálya. /Hanem: a főnévi értékű elemek egyik, kizárólag a szintaktikai viselkedés alapján elkülöníthető csoportja./ Ez az állítás, pontosabban: ennek első fele logikai úton, logikai típusú érveléssel látható be /i. m. 136-7/.

1. Ha egyáltalán szerepel ilyen cím, vagy alcím, hogy "szófajváltás". Ez a tény, valamint megfogalmazásom bizonytalansága jelzi a cím által kijelölt feladat megoldásának nehézségét. Azt, hogy ismeretlent kell viszonyítanunk ismeretlenhez, mert sem a tulajdonnevek mibenlétéről, sem a szófajváltás folyamatáról nem sokat tudunk. A szófajváltás kérdésköre jelenleg teljesen feldolgozatlan.

B/ A tulajdonnév nem szó. Az a kérdésfeltevés, amely a tulajdonnevet szófaji szempontból akarja minősíteni, eleve rossz. A tulajdonnév ugyanis logikai kategória. Az pedig nem szükségszerű, hogy egy logikai kategória nyelvileg is kifejeződjön, hogy egy logikai kategóriának minden esetben legyen nyelvi megfelelője. Például a fogalom - szó, ítélet - mondat között sincs egyértelmű megfelelés.

C/ A tulajdonnevekről tett eddigi állítások ellentmondásos vagy semmitmondó volta abból származik, hogy a problémával foglalkozó nyelvészek a tulajdonnevet szándékuk szerint mint a /magyar/ nyelv kategóriáját tárgyalták, valójában azonban logikai, szemantikai, szociológiai, helyesírási, stb., azaz nyelven kívüli szempontok alapján tették ezt. Felismerték tehát, hogy a tulajdonnév és a köznév között lényeges különbségek vannak, de azt nem, hogy ezek, az általuk regisztrált különbségek nem nyelvi e k. - Egy ilyen jellegű vizsgálat bizonyíthatja ugyan, hogy a tulajdonnév része "logikai rendszerünknek"², de azt nem, hogy része a /magyar/ nyelv rendszerének is.

D/ Csak olyan elem tekinthető a nyelvi rendszer részének, amelynek a léte nyelvészeti eszközökkel és módszerekkel bizonyítható. - A tulajdonnév létének sem fonológiai, sem morfológiai bizonyítékai nincsenek. Sem morfémaszerkezete, sem toldalékolása nem különbözik a köznevekéétől; nincsenek speciális tulajdonnévképzők, vagy más, kizárólag a tulajdonnévre jellemző toldalékmorfémák, amelyek a tulajdonnéviség ismérvei lehetnének. - Mibenléte csak a szintaxis szintjén ragadható meg, szintaktikai disztribúció segítségével. Ha annak alapján vizsgálunk bizonyos főnévi értékű elemeket /amelyek között vannak hagyományosan köznévnak és tulajdonnévnak tekintett elemek is/, hogy azok mely környezetekben fordulhatnak elő, négy különböző csoportot kapunk. Ez a négyes felosztás nyilvánvalóan nem esik egybe a hagyományos tulajdonnév - köznév felosztással.

2. Ennek a kimutatása sem fölösleges, ui. a logikakutatók szerint a tulajdonnév léte logikailag sem szükségszerű. Minden tulajdonnév helyettesíthető leírással. /Vö. SZÉPE: NytudÉrt. 70: 307-11./

A szerzőknek ebből a vizsgálatából egy további fontos következtetés adódik. A tulajdonnév - köznévfogalompár és megkülönböztetés mást jelent logikai - szemantikai és más nyelvészeti szempontból. Például logikai szempontból az elseje köznévfogalom, a Géza pedig tulajdonnévfogalom, mert a két szó denotátuma, sajátos jelentése, stb. egészen más. Nyelvészeti szempontból azonban mindkettő tulajdonnévfogalom, mert mindkettőnek teljesen azonosak a külső kapcsolódási lehetőségei, mindkettő ugyanabban a két környezetben jelenhet meg.

Látható tehát, hogy az az elem, amely a nyelvi /disztribúciós/ elemzés alapján tulajdonnévfogomnak tekinthető, nem azonos azzal, amit hagyományosan, a nagy kezdőbetűs írás és a logikai jellegű elemzés alapján tulajdonnévfogomnak szokás tartani. Tehát lehet éppen beszélni tulajdonnévfogomról mint a magyar nyelv kategóriájáról is, de ennek nincs sok értelme. Már csak azért sem, mert ha a tulajdonnévfogalom egészen mást jelent a logikában, és mást a nyelvtudományban, zavaró, ha a két teljesen különböző dolog jelölésére ugyanazt az elnevezést használjuk. A tulajdonnévfogom elnevezést és különbségtételt célszerű meghagyni a logika számára, mert ott ennek régi, tudományos érvekkel alátámasztott hagyománya van; és mivel a két fogalom meghatározása a nyelvészeti igényű írásokban is logikai - szemantikai érvek alapján történt. -- A Barabásék által a nyelvben, nyelvészeti módszerekkel kimutatott "tulajdonnévfogom" számára pedig jobb lenne más nevet keresni.

Ezzel azonban a probléma még nincs teljesen megoldva. A hagyományos nyelvészet tulajdonnévfogom - fogalma ugyanis nem egy teljes, módszeres és egyértelmű logikai elemzés eredménye. Még csak nem is a logika és a nyelvfilozófia tulajdonnévfogomokra vonatkozó kutatási eredményeinek egy az egyben való átvétele, hanem több különböző, esetleges /többek között néhány logikai/ szempont /is/ keveredik benne. Ezért nem azonos azzal a tulajdonnévfogom - fogalommal sem, amely a logikában - nyelvfilozófiában használatos.

Ennek, az igény /nyelvtudományi/ és a módszer /nem egységes

és nem nyelvészeti/ közötti ellentmondásnak a következménye az, hogy a hagyományos nyelvleírásban használatos tulajdonnév - fogalom valójában egy fikció. Azaz ennek a kategóriának nincs megfelelője a nyelvben. Pontosabban: a Pista, Sárospatak, stb. típusú, nagy kezdőbetűvel írt szavak és szócsoporthoz együttesen nem alkot önálló kategóriát a nyelvben, és nem mutatható ki a logika - nyelvfilozófia eszközeivel sem.

A "tulajdonnév" szónak ilyen módon tehát három különböző jelentése van: a/ logikai - nyelvfilozófiai; b/ nyelvészeti; c/ a hagyományos nyelvleírásban használt. Ezek közül az első kettő tudományos. -- A továbbiakban mégis a c/-vel foglalkozom, mert az eddigi nyelvészeti témájú tanulmányok tárgya kizárólag ez. Ezért a bevezetésben említett további két feltételezés is a tulajdonnévnek ezen a fogalmán alapul.

Abból a tényből, hogy az /1/ feltételezés helytelen³, már következik, hogy a másik kettő is az. Mégis érdemes röviden ezeket is megvizsgálni, mert vizsgálatuk egyrészt bizonyos tanulságokkal szolgálhat a szó- és szófajprobléma további tanulmányozásához, másrészt rámutathat a hagyományos nyelvtan néhány más, a fentiekhez hasonló ellentmondásaira.

2. A tulajdonnevet a nyelvészek többsége szónak tekinti. Vagy a főnév alkategóriájának, tehát egyszerűen főnévnek /az összes leíró és történeti nyelvtan/, vagy s a j á t o s s z ó f a j i o s o p o r t n a k, mint például BALÁZS JÁNOS. Arról viszont, hogy miben áll ennek a szófaji csoportnak a sajátossága, semmi közelebbi nem tudunk meg: "Nyilvánvaló, hogy a nevek s z ó f a j i é r t é k e is jellegzetes helyi érték. A szavak fajtáinak rendszerében a tulajdonnevek több szempontból is különálló helyet foglalnak el, s ezt a kategória strukturális elemzése során szintén figyelembe kell venni." /NytudÉrt. 70: 298./

SZÉPE GYÖRGY szerint /NytudÉrt. 70: 307-11./ a tulajdonnév m á s o d l a g o s s z ó f a j. Ez a megállapítása

3. A hagyományos értelemben vett tulajdonnév nem kategóriája a magyar nyelv rendszerének.

összhangban van azzal az állításával/feltételezésével, hogy a névadási funkció másodlagos a nyelv hat alapvető /Jakobson által megállapított/ kommunikációs funkciójához képest.

A BARABÁS—KÁLMÁN—NÁDASDY-féle, idézett tanulmány szerint a tulajdonnév nem főnév /nem szó, tehát nem lehet szófaja sem/, mert ez azt jelentené, hogy a magyarban vannak olyan főnevek, amelyek több szóból állnak. A tulajdonnév szerintük főnévi értékű elem, és mint ilyen, állhat egy vagy több szóból.

Láthattuk, hogy a hagyományos értelemben tulajdonneveknek tartott szavak és szócsoporthoz nem alkotnak önálló és homogén kategóriát a nyelvben. Ezért nyelvészeti szempontból szükségtelen és értelmetlen egységes elemcsoportként kezelni őket.⁴ Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy a Pista, Duna, Anglia, stb. egyszavas alakulatok szavak, és mint ilyenek van szófajuk: főnevek. A Magyar Tudományos Akadémia, Kovács János, stb. féle, több szóból álló alakulatok pedig nem szavak, hanem főnévi értékű elemek. -- Ez utóbbiakról csak két esetben mondhatnánk, hogy van szófajuk: a/ ha elfogadjuk azt, hogy léteznek több szóból álló szavak; b/ ha elfogadjuk azt, hogy a szófaj nem a szó sajátja.

Az a/ feltevés nyilvánvalóan abszurd. Első látsára a b/ is abszurdnak tűnik. De BERRÁR JOLÁN szófajelméletéből /Próbák és problémák. A Mai Magyar Nyelv tankönyv második kiadásához. Szófajok. Kézirat, 1979./, valamint TELEGDI ZSIGMOND-nak a szófajokkal kapcsolatos észrevételeiből /NytanTan. 25-48./ a z k ö v e t k e z i k, hogy a szófaj nem köthető a szóhoz. Nem a szó sajátja, még csak nem is a szójelentése, hanem a jelentése általában.

Mindkét szerző véleménye megegyezik abban, hogy a szófaj = jelentésforma: az a forma, amelyben a szó egyedi jelentés-tartalma megjelenhet. Nem magának a szójelnek van tehát szófaja, hanem a szerzők szerint a szójelentésnek. A szófajok valójában "jelentésfajok". TELEGDI: "... a s z ó f a j o k,

4. M á s s z e m p o n t o k b ó l természetesen azonos kategóriába tartozhatnak.

a szavak osztályai voltaképpen a j e l e n t é s e k o s z t á l y a i." /i. m. 35./. BERRÁR: "A szótári szónak több jelentése lehet /szótározottan is/. Minden egyes jelentéshez külön tartozik egy jelentésforma; tulajdonképpen nem a szótári szónak van szófaja, hanem egyes jelentéseinek külön - külön."

A szerzők állításaiból azonban nem /csak/ az következik, hogy a szófaj a szójelentés sajátja, hanem, hogy minden olyan nyelvi elemé /is/, amelynek van jelentéstartalma. Mert minden olyan elemnek, amelynek van jelentés t a r t a l m a, kell, hogy legyen jelentés f o r m á j a /„szófaja”/ is, amelyben ez a tartalom megjelenhet. -- BERRÁR, úgy tűnik, számolt elméletének ezzel a következményével, mert többször említi, hogy a szó alatti, vagy a szó fölötti nyelvi szintekhez tartozó, valamint a több szóból álló nyelvi elemeknek is lehet "szófaja". "Nemcsak magányos szónak van szófaji természete, hanem szerkezetnek is." - írja idézett, kéziratos tanulmányában. Például a ház, ház mögött morfológiai természetű szerkezetek főnévi szófajúak; a beteg volt morfológiai természetű szerkezet melléknévi szófajú; a szép és okos mellérendelő szintagma melléknév; a nagyon okos alárendelő szintagma is melléknév, stb. A szintagma szóértékűségéről, szófaj-voltáról ír egy másik tanulmányában is /MNY. LXXI, 37/.

3. Ha tehát több szóból álló kifejezéseknek is lehet szófaja /legalábbis létezik egy olyan szófaj-elmélet, amely ezt megengedi/, akkor mondhatjuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, Kovács János, stb. féle alakulatoknak is van szófaja: főnevek. Ez a szófaj meg is változhat. Tehát a kérdéses nyelvi elem részt vehet a szófajváltás folyamatában, mert ez e l v i l e g lehetséges.

Egy Kovács > Kovács folyamatról akkor mondhatjuk, hogy az szófajváltás, ha mindkét elemnek lehet /van/ szófaja, és ez a szófaj a kérdéses folyamat során változik meg. -- A hagyományos felfogás szerint a tulajdonnév is főnév, és a köznév is az. Az az állítás tehát, mely szerint a tulajdonnév > köznév, illetve a köznév > tulajdonnév változások szófajváltások, eleve, önmagához képest is ellentmondásos, mert ha a

folyamat kiindulópontjaként szereplő szó ugyanolyan szófajú, mint amilyen a végeredményül kapott szó, akkor a szó s z ó - f a j a nyilvánvalóan nem változott meg. Más változások természetesen történhetek vele. -- Annak a folyamatnak a során, amikor például a kovács jelet /hangsort/ egy más denotátum jelölésére /is/ alkalmazzuk, mint ezt korábban tettük, a jelviszony változik meg, azaz j e l e n t é s v á l t o z á s t ö r t é n i k.⁵ Ebben az esetben szófajváltásról beszélni értelmetlen. Az más kérdés, hogy például egy Káin > kaján folyamat során történt szófajváltás: egy főnévből melléknév lett. De ez a folyamat nem attól szófajváltás, hogy az egyik szó "tulajdonnév", a másik pedig "köznév".

A hagyományos értelemben vett tulajdonnév - kategória nem egy azonos minőségű elemekből álló, meghatározott formális ismérvekkel rendelkező kategória, amely nyelvi különbségek alapján szembeállítható lenne más kategóriákkal /például a köznevekkel/. Azaz nem nyelvi kategória. Ezért nem beszélhetünk tulajdonnév \rightleftharpoons köznév szófajváltásokról. Az ide sorolt folyamatok minden esetben egyéni elbírálást igényelnek. Az Ágoston > aggastyán folyamat szófajváltás: főnév > melléknév; a Gábor > gábor /'gébics', 1808/ folyamat jelentésváltozás.

FABÓ KINGA

NÉHÁNY KIEGÉSZÍTÉS OROSHÁZA UTCANEVEIHEZ

A Névtani Értesítő 3. számában (22—34) jelent meg HAJDÚ MIHÁLY cikke Orosháza utcanevei címmel. Ennek néhány adatához, megállapításához szeretnék az alábbiakban egy-két kiegészítéssel, helyesbítéssel hozzájárulni. Jóllehet nem érintik az utcanévrendszer strukturális rendszerét a kiegészítések.

5. A jelentésváltozás tehát nem minden esetben jár együtt szófajváltással. Jelentés és szófaj között tehát nincs olyan közvetlen összefüggés, mint amilyent TELEGDI feltételez.